

בין עוז ליונג

ראיון עם אברהם בלבן עם הופעת ספרו "בין אל לחיה, עיון ביצירתו של עמוס עוז"

(עם עובד, 1986, 230 עמ')

מאת יצחק רבי

מצטרף לביטויים כמו "יופיה הנוצרי" של רימונה או ל"הילה" שסביב ראשה, אין ספק שיש להתייחס למשמעות אפשרית זו של הפרח. או דוגמא אחרת: מתייהו דמקוב, גיבור הסיפור "ארצות התן", מתואר כשליח של עולם האפלה. כמרומז הוא מצוייר בתן, כקוף ואף כסוס מיוחס, אבל החוקרים שהצביעו על החייתיות שבו התעלמו מכך שרבים מתווייהיכר שלו הם תווייהיכר של הפיסטוס, נפחם של אלי האולימפוס. זאת אומרת, שהאיש הנבזה הזה, החפץ לשכב עם בתו, הוא בה-בעת בן דמותו של אל מאלי האולימפוס. אם אתה רוצה, תמצא כבר בסיפור מוקדם זה של עוז את ההשקפה הגורסת שכאשר מפשיטים את המציאות מכל כיסוייה, כאשר מגיעים לגופם של דברים, כי אז האלוהי והחייתי אינם אלא שתי פנים של אותה מטבע.

ש. זה קשור ליסוד הסינתיזה שאתה מרבה לרבר עליו בספר?
ת. כמובן מסויים. ואם שאלת מקורם איזה נקודות חרשות אני מעלה בספר, הרי שאין ספק שסוגית הסינתיזה היא אחת מנקודות חרשות אלה. הזכרנו את הסיפור "ארצות התן". אם תבדוק את מה שנכתב על הסיפור — וזה בלא ספק הסיפור שזכה למספר הפירושים הרב ביותר בסיפורת העברית המודרנית — תראה שהדיונים עוסקים בדרך כלל ביסוד הדיכוטומי הכלול בסיפור, אור למול חושך, טבע מול תרבות וכו'. הגישה לסיפור הזה מציינת את גישת הביקורת ליצירתו של עוז בכלל. הדגש הוא בדרך כלל על עולמם הקרוע של הגיבורים, על מאבק ללא פשרות בין טבע ותרבות וגו'. למעשה, העבודה של עוז התחילה לעניין אותי אישית כשהתברר לי שחלוקה דיכוטומית זו קיימת על פני השטח בלבד, וכי לאמיתו של דבר רוב יצירותיו חותרות לקראת סינתיזה. בסינתיזה זו הטבע אינו רק אויבה המושבע של התרבות, שאינו חדל להתנכל לה ולאיים על קיומה, אלא אף מאגר אינסופי של יצירתיות ותבונה, שממנו שואבת התרבות את כוחה. שים לב שספרו הראשון של עוז, ארצות התן, מורכב מתשעה סיפורים הקשורים באופן הדוק זה בזה ויוצרים מבנה תימטי בעל התפתחות פנימית משלו. הסיפורים הראשונים בספר מציגים מאבק ללא פשרות בין טבע לתרבות, או בין התודעה לבין כוחות הנפש הלא-מודעים. שני הסיפורים האחרונים לעומת זאת — "אבן חלולה" ו"אש זרה" — מתארים מצב שבו היניקה מן הטבע היא תנאי לשמירת חיוניותה של התרבות. תופעה דומה קיימת ברומן הראשון של עוז, מקום אחר, ואין להבין בלעדיה את הרומן האחרון שלו עד כה, מנוחה נכונה.

ש. חיפוש הסינתיזה קשור לתהליך האינדיווידואציה שבו אתה עוסק בהרחבה?

בראיון מיוחד ל"הדאר" עונה אברהם בלבן לשאלות על יצירתו של עוז ועל הגישה שהנחתה אותו בכתיבת מחקרו. בלבן משמש בימים אלה כמרצה לספרות עברית באוניברסיטת אן הרבור, מישגן. ש. לפעמים נדמה שהחוקרים והמבקרים בישראל מעוותים את התמונה. יוצרים מסויימים זוכים בכל תשומת הלב, ואילו אחרים מוזנחים לגמרי. על עמוס עוז עצמו נכתבו מאות מאמרים, ולא מכבר יצא אף ספר שלם של ביבליוגרפיה העוסקת ביצירתו. אינך סבור שהגיע הזמן לעסוק ברצינות ביוצרים אחרים, ולא לעסוק שוב בעוז, יהושע ואפלפלד?

ת. אני מניח שאתה צודק. חוקרים כאמת נוטים להתרכז בקבוצה מצומצמת למדי של יוצרים ולהתעלם מסופרים אחרים. יחד עם זאת, קח בחשבון שמספר הסופרים החשובים הכותבים בעברית הוא מצומצם למדי. איני בטוח שיש סופרים בעלי משקל שעד כה נסתרו מעיני הקוראים רק משום שהביקורת המחקר דילגו עליהם. היו אמנם סופרים נוספים בני דורו של עוז, שהביקורת לא מיהרה לטפל בהם, אבל בשנים האחרונות גם הם זוכים לעיסוק אינטנסיבי. אני מתכוון ליהושע קנז ויעקב שבתאי. אשר למחקר של יוצרים מן העבר, זה במידה רבה עניין של נטיית לב. אותי אישית מעניין יותר לעסוק בספרות מודרנית, בסוגיות התימטיות והפואטיות שהיא מעלה. אשר לעוז, להגנתי יש לי לומר רק זאת. אחרי ששנים רבות סיפוריו והרומנים שלו לא דיברו אלי כלל, מצאתי עצמי יום אחד פשוט מרותק ליצירה זו. שניים מסיפוריו הקצרים, שאותם לימדתי ב-1982 גילו לי לפתע את עולמו של עוז מכיוון לא צפוי, ועוררו בי סקרנות רבה כאשר לכלל יצירתו. מה אדם עושה כאשר מתעוררת בו סקרנות כזאת? מנסה למצוא לה תשובות, בין בכוחות עצמו, בין בעזרת אחרים. כשקראתי את מה שנכתב על יצירת עוז, התברר לי שאספקטים חשובים שלה הוזנחו לגמרי, או, מכל מקום, נדונו באופן חלקי בלבד.

ש. אתה יכול לתת דוגמא?

ת. למשל, היסוד הרליגיזי החזק הקיים ביצירות עוז שהוא, לעיתים קרובות, היסוד הסמוי ביותר בהם. לעתים קרובות הוא נבנה על ידי רמיזות למסורות מיתולוגיות שונות, וקורא שאינו בקי במסורות אלה מחמיץ בהכרח שכבת משמעות זו.

ש. למשל?

ת. עזריה גיטלין נותן מתנה לרימונה רקפת, ברומן מנוחה נכונה. לרקפת יש הנמקה ריאליסטית טובה, בהקשר של קיבוץ הנמצא בצפונה של ישראל, ואפשר לדבר עוד על המשמעות הפסיכולוגית של המתנה וכו'. אבל רקפת היא גם סמלה של מריה, וכאשר הדבר

ת. ודאי. יונג, שעסק בתהליך זה ברבים מספריו, הצביע על כך שבחלקם הראשון של החיים חייב האגו להתכחש כליל ליסודותיה ההיוליים, הקמאים של הנפש, שאם לא כן ישתלטו עליו יסודות אלה כליל. אבל תהליך בניית האגו קשור בתהליך של ניכור, בתחושה של קרע וניתוק. ניתן להשיג הרמוניה בחלקם השני של החיים רק על-ידי חזרה אל כוחות הנפש הרחויים, על-ידי חשיפתם ועל-ידי ניסיון להכירם וללמוד לחיות עמם.

ש. אתה בעצם מיישם את עקרונות היסוד של יונג על כתיבתו של עוז.

ת. לא בדיוק, וחשוב לי מאוד לדייק כאן. אחד הדברים שגיליתי במהלך המחקר ביצירות עוז הוא הזיקה העמוקה הקיימת ביניהן לבין שיטתו הפסיכולוגית של יונג. עוז פגש בתיאוריה של יונג כחלמיד תיכון בקיבוץ חולדה, ובפרק הביוגרפי בספרי אני מנסה להסביר מדוע קסמה לו תיאוריה זו. כשהתחיל לכתוב סיפורים, שנים ספורות מאוחר יותר, היה בהם לרעיונותיו של יונג תפקיד מפתח. סיפורו הראשון של עוז שראה אור בתחילת שנות השישים, "סדק מפולש לרוח", הוא המהפכה של תהליך האינדידואציה הנדון על-ידי יונג. הסיפור מתאר אדם שבחדרו נפער סדק גדול, ואת הנסיונות השונים שהוא עושה כדי לתקן את הסדק. כשהוא שב לביתו מתלאביב, אחרי שנכשל בניסיונו לגייס עזרה לסתימת הסדק, פוגש הגיבור גור תנים. הוא מיישנו בחיקו ומשכיבו לישון תחת מדרגות ביתו. הנה כעת, כאשר השלים עם חתן שבו, הוא מוצא בעצמו את הכוח והיכולת לסתום את הסדק. כדאי להוסיף, שהסיפור לא רק עוקב אחרי תהליך חווייתי מרכזי שיונג שב ועוסק בו, אלא גם נוקק לסמלים שבהם דן יונג. הייתי אומר, אם כן, שרעיונותיו של יונג מתבטאים ביצירתו של עוז בשלושה תחומים עיקריים: ראשית, חשיפת מבנה הנפש האנושית — האגו כנקודה חלשה, רופפת, בראש פירמידה שעיקר נפחה הוא

הלא-מודע הקולקטיבי; שנית, התהליכים הנפשיים המרכזיים המציינים את התפתחות הנפש. ניתן להזכיר כאן, לדוגמא, את תהליך האינדידואציה שהזכרנו קודם. לא למותר לציין, כי יונג מפרש את המסע בעקבות האוצר כהמחשה של תהליך זה. והנה, אם תברוק את ספריו של עוז תגלה, כי מבנה העומק, החשתי, של רובם הוא המסע בעקבות האוצר, ובמובן זה נוגה חריש (במקום אחר), חנה גונן (מיכאל שלי), סומכי (סומכי), אבירי הצלב (עד מוות) ויונתן ליפשיץ (מנוחה נכונה) נמצאים כולם באותה סירה.

שלישית, מערכת הסמלים שבה משתמש עוז. כתיבו של יונג סיפקו, ועדיין מספקים, לעוז מאגר בלתי נדלה של סמלים. אם אינך מכיר את המשמעות שמייחס יונג לאוקיאנוס, או למקווי מים אחרים, אחת עשוי להחמיץ חלק ניכר מאיפיוני הנשים ביצירת עוז. חלק ניכר מגיבורותיו של עוז מתוארות כהרות את עצמן (נוגה חריש מקום אחר, רימונה במנוחה נכונה ועוד). זה ציור מזרז מאוד, ומלוא משמעותו מתחזרת רק כשאתה רואה את זיקתו לנחש-שזנב-בסיו ולמשמעות שמייחס לו יונג. ודוגמא קצרה נוספת: בסצינת השיא של מנוחה נכונה מתואר הירח כחצי הריסר פעמים ככספית נוזלת. סצינה זו מורכבת מאוד ומרבית המבקרים התקשו להבין מה קורה בה מבחינה פסיכולוגית, מדוע יונתן ליפשיץ מאבד לפתע את עשתונותיו ורץ כל עוד רוחו בו חזרה לישראל. כאשר מכירים את המשמעות שייחס יונג לכספית, כפי שהיא נדונה בכתיבי האלכימאים, לפתע יש לך כאילו מפתח המסביר לך כדיון מהו התהליך החווייתי שעובר יונתן בסצינה זו.

ואם לחזור לשאלתך, טענתי היא, כי יש הבדל מהותי בין ניתוח ספרותי פסיכולוגי, שבו מיישם החוקר על היצירה שיטה פסיכולוגית שבה הוא מאמין, לבין פירוש ספרותי צמוד לטכסט של סופר העושה שימוש בתיאוריה פסיכולוגית מסוימת ובמערכת הסמלים המאפיינת אותה. במלים אחרות, עוז משתמש לעתים בכתיבו של יונג כמו שסופר אחר משתמש במסורות מיתיות כלשהן, כדי לבנות שכבת משמעות נוספת ביצירה.

ש. מה יעשה, אם כן, קורא שאינו בקי דיו ביונג?

ת. תראה, צריך לזכור שעוז חונך על מסורת הסיפורת של עגנון, ממנו למד איך מסווים סמל, איך מגלגלים אותו לאורך הסיפור וכד'. הדגם היסודי הזה אומר, שפרטי המציאות המתוארים על-פני השטח המיד מסתירים מאחוריהם משמעויות נוספות, שאליהן לא כל קורא עשוי להגיע. כללית צריך להוסיף, כי כל יצירותיו של עוז בנויות כמערכת של גלגל בתוך גלגל. בעיגול הפנימי תמצא תמיד דרמה פסיכולוגית. זו מוקפת על-ידי דרמה משפתחית, דרמה חברתית ודרמה פוליטית. מסביב לכל אלה תמצא את הספירה הדתית. לפנינו בלא ספק יצירה הפונה לקהלים שונים. הקורא הלא-מיומן עשוי להסתפק בדרמה המשפתחית ובדרמה החברתית והפוליטית. הקורא המיומן יותר יבחין ויחווה רובדי משמעות נוספים. עובדה היא שיצירת עוז, למרות מורכבותה, זכתה לפופולאריות מירבית בקרב קהל הקוראים הישראלי, ויש לה פופולאריות רבה אף מחוץ לישראל.

ש. עוז, כפי שגם עולה מספרך, די נוטה לחזור על עצמו. היית מצפה כי ישנה כיוון בשלב כלשהו בעתיד?

ת. רוב היוצרים הגדולים מספרים אותו סיפור עצמו בווריאציות שונות. גם לעוז יש, כפי שהוא אמר לא אחת בראיונותיו, סיפור אחד. עד עכשיו, מכל מקום, השכיל בכל ספר חדש שלו לספר סיפור זה מזווית חדשה. מה עוד ממתין לנו בעבודתו — נמתין ונראה.

(סקירה ראשונה על ספרו האחרון, של עוז, קופסה שחורה, פורסמה במדורנו בגליון "א", כ"ט טבת.)

הסתדרות העברית באמריקה

שולחת ברכות ואיחולים

לגב' מרטה קאהן

ליום חולדתה ה-85

חגב' קאהן תורמת ביד רחבה להסתדרות העברית באמריקה, ופעילה בחסתדרות ציוני אמריקה, בבית-הכנסת "לינקולן סקווייר". ולמען בית-החולים "שערי-צדק" בירושלים.

היא דוגמא ומופת לפעילות ציבורית

אנו מאחלים לה

עוד שנים רבות

של בריאות ועסקנות

למען הציבור.